

POJAM »FUNKCIJE« U NASTAVNIM PROGRAMIMA STRANIH JEZIKA

U suvremenoj nastavi stranih jezika već prilično odavno postoji svijest o tome da nije dovoljno da učenik ovlada samo gramatičkim i leksičkim sustavom određenog jezika nego da mu se mora — u najvećoj mogućoj mjeri — približiti i civilizacijski i kulturni kontekst unutar kojega je taj jezik sredstvo komunikacije. No, da bi se uspostavila stvarna veza između ovih, uvjetno nazvanih "lingvističkih" i "izvanlingvističkih sadržaja", i to veza koja će učeniku omogućiti da realno i aktivno upotrebljava u govoru jezik prilagođen određenom izvanjezičnom kontekstu, bilo je potrebno u nastavu unijeti i ovladavanje upotrebom jezičnog sistema u zadanim komunikacijskim situacijama. Riječ je, zapravo, o učenju neke vrste "komunikacijske kompetencije", kako je naziva suvremena sociolingvistika¹, i o popunjavanju njezinih matrica elementima stečene "jezične kompetencije", iz terminologije Chomskog².

U našoj pedagoško-lingvističkoj teoriji i praksi ovaj se skup znanja obično, prilično nejasno, naziva "funkcijama", tako da programi za učenje živih stranih jezika obuhvaćaju tri grupe različitih i međusobno povezanih sadržaja: (1) gramatičke strukture jezičnog sistema, (2) izvanlingvističke teme o kojima se govori i koje u načelu daju ne samo komunikacijski i civilizacijski kontekst nego i semantičku podlogu za ovladavanje fonološkim, morfološkim i sintaktičkim jezičnim jedinicama s plana izraza i (3) najslabije definirane same "funkcije". U pojedinim razdobljima razvitka naših programa i teorijskih razmatranja primijenjene lingvistike naglasak se premještao s jedne na drugu ili treću grupu ovih sadržaja.

Posljednje je razdoblje, bar u teoriji, bilo obilježeno određenim povlačenjem gramatike i pokušajem da se gramatika, što je više moguće, nadomjesti proširivanjem i strožim definiranjem područja "funkcija". Naime, pokazalo se, osobito u slučajevima učenja stranog jezika koje je orijentirano samo u jednom pravcu (kao što su to neki aspekti stručne ili "turističke" komunikacije), mnogo korisnijim da se razvije jaka komunikacijska kompetencija, a da se jezična kompetencija svede na minimalno potrebnu mjeru. To je, dakako, moguće onda kad su komunikacijske situacije u kojima će se govornik nalaziti relativno malobrojne i čvrsto determinirane, tako da "funkcije" iz njih gotovo jednoznačno i posve predvidljivo proizlaze.

No, pri definiranju "funkcija" za osnovnoškolske programe i druge programe širokih i polivalentnih orijentacija, koji bi morali učeniku pružiti osnovu na kojoj se nadograđuje bilo kakav tip komunikacije, javljaju se velike teškoće. Niti su kriteriji za određivanje "funkcija", ikako lingvistički ili izvanlingvistički, čvrsto definirani, niti postoje neka ispitivanja njihovih frekvencija u stvarnim komunikacijskim procesima koja bi pomogla da se

¹ Cf. npr. D. Hymes, *O komunikativnoj kompetenciji*, *Kultura* 25 (1974), str. 129—137.

² Za terminologiju Chomskog cf. N. Chomsky, *Selected Readings*, edited by J. P. B. Allen and P. van Buren, Oxford University Press, London, 1971.

uspostavi njihova hijerarhija. Zbog toga se, čini mi se, navođenje "funkcija" najviše zasniva na intuiciji sastavljača programa (koju, uostalom, nikako ne treba zanemariti). U ovom trenutku, kad se oblikuju novi programi, pitanje "funkcija" postavlja se s potpunom težinom. Naime, sigurno je da se pri učenju živih stranih jezika nipošto ne smije zapostaviti i ovladavanje određenim komunikacijskim matricama, ali i to da se bez egzaktnog determiniranja njihova mjesta u obrazovnom procesu praktički ne mogu smjestiti u program a da se pri tom ne javi opasnost njihova precjenjivanja ili potcjenjivanja.

Budući da se u osnovi uvođenja pojma "funkcija" u učenju stranih jezika nalazi težnja za tim da se upozori na mnogostruku vrijednost jezika u ljudskoj interakciji, vjerujem da se u njihovoj analizi mora voditi računa i o stvarnim funkcijama jezika i o odnosu sudionika komunikacijskih procesa prema pojedinim elementima tih procesa, jer se na taj način može doći do prilično čvrstih i, dakako, međusobno isprepletenih kriterija za ispitivanje. Kad je riječ o osnovnoškolskim programima, prijeko je potrebno tako dobivene pojmove dovesti u vezu s fazama odgojnih i obrazovnih procesa i, najzad, s druge dvije grupe sadržaja: s lingvističkim i izvanlingvističkim sadržajima.

Kao kriterij za određivanje stvarnih funkcija jezika može nam poslužiti Jakobsonova podjela koja se temelji na dominantnoj orijentaciji jezične upotrebe prema nekom od osnovnih dijelova komunikacijskog procesa³. Iako ne smatram da Jakobsonov model iscrpno opisuje sve funkcije jezika, on ih zacijelo obuhvaća u dovoljnoj mjeri da bi mogao biti polazište u analizi. Naime, u komunikacijskom procesu prolazi *poruka*, kao izbor znakova iz *jezičnog sistema*, kroz materijalni *kanal*, organizirajući ga, od *pošiljaoca* k *primaocu*, a odnosi se na neki izvanjezični (ili jezični) *kontekst*. Usmjerenje u upotrebi sistema prema pojedinim elementima komunikacijskog procesa determinira funkcije jezika.

Tako je *emotivna funkcija* usmjerena prema samom pošiljaocu-govorniku i cilj joj je da izrazi njegov stav prema onome o čemu govori. Dakle, ovamo pripadaju izražavanje raznih osjećaja, želja, molbi, zadovoljstva, straha itd. različitim jezičnim sredstvima.

Nasuprot tome, *konativna je funkcija* orijentirana prema primaocu-slušaoču: tu se nalazi pozivanje, izražavanje zapovijedi i zabrana i svako drugo direktno obraćanje slušaocu.

Fatička funkcija stavlja u prvi plan sam kanal i zapravo služi za njegovo provjeravanje i za uspostavljanje veze kroza nj. Prema tome, ovamo se mogu uvrstiti gotovo svi oblici pozdravljanja, predstavljanja i drugih društveno normiranih postupaka kojima je cilj uspostavljanje pretkomunikacijske relacije, nakon koje će tek slijediti prava komunikacija kao razmjena informacija.

Prema kontekstu je usmjerena *referencijalna funkcija*, i potpodjele u njoj posve se očividno zasnivaju na podjelama izvanjezičnog univerzuma — svakom izdvojenom dijelu čovjekova svijeta može odgovarati specifičan

³ Cf. R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 297. i dalje.

komunikacijski postupak. Opseg i domet pojedinih referencijalnih "potfunkcija" u programima definiraju odabrane teme.

Na samu poruku pažnju privlači *poetska funkcija* koja ne obuhvaća samo domenu poezije nego — prema Jakobsonu — i različite igre riječi, parole i slogane, asonance i aliteracije i sve postupke u jeziku i u govoru kojima se poruka ističe.

I, naposljetku, *metajezična funkcija* orijentirana je prema jezičnom sistemu i obuhvaća svako govorenje o njemu, dakle sva lingvistička objašnjenja, uključujući i gramatiku.

No, čak ni za približno određivanje komunikacijske situacije očigledno nije dovoljno samo definirati koja je jezična funkcija u određenoj situaciji dominantna, već treba isto tako označiti i kakav je odnos govornika prema svakom pojedinom dijelu komunikacijskog procesa. Za potpuno određenje komunikacijske situacije trebalo bi iscrpno navesti sve njezine historijske, društvene i individualne determinante, ali to, dakako, nije moguće, pa se moramo ograničiti na komunikacijski proces i na samog govornika da bismo dobili dostupnije i relativno ograničene kriterije.

Jedan je od najzanimljivijih odnosa zacijelo *odnos između govornika i slušaoca*⁴, i u njegovoj se analizi može primijeniti čitav niz socioloških ili, u užem smislu, sociolingvističkih kriterija: na jezičnoj se razini oni odražavaju kao izbor različitih stilova: od kolokvijalnog do "visokog" stila. U obrazovnim bi procesima svakako bio uspjeh kad bi učenici ovladali bar donekle trima stilovima: jednim "neutralnim", jednim kolokvijalnim i nekim ublaženim oblikom "višeg" stila. No, u konkretnim nastavnim situacijama javljat će se svakako potreba i za finijim nijansiranjem.

Odnos govornika prema kanalu također je važan, jer različite vrste kanala uvjetuju ponovo različit izbor iz jezičnog sistema. U nastavi se to svodi na najbitnije diferenciranje između govorene i pisane upotrebe jezičnog sustava.

Ako i izostavimo sve moguće psihološke i sociološke determinante *odnosa govornika prema kontekstu*, budući da njihova kompleksnost i određena "nelingvističnost" i ne dopuštaju da budu dio obrazovnih procesa, ipak i tu moramo na jednoj lingvistički relevantnijoj razini razlikovati one slučajeve u kojima se govornik postavlja u direktan odnos prema izvanjezičnom univerzumu od onih u kojima mu je kontekst neki drugi jezični sadržaj. Tako se može razgraničiti pričanje od prepričavanja, postavljanje pitanja od jednog dijela odgovora na njih, direktan od indirektnog govora itd.

U odnos govornika prema poruci eventualno bi se mogli uvrstiti razni tipovi njegovih reakcija i načini iznošenja poruke, koji su u osnovi ili neutralni ili afirmativni ili negativni, a to se opet odražava i u izboru jezičnog materijala.

Iako je *odnos govornika prema jezičnom sistemu* izuzetno važan za praktičan ishod konkretnog obrazovnog procesa, on je na neki način izvan ovog razmatranja u kojemu se mora pretpostaviti da svi učenici jednako motivirano prihvaćaju sistem⁵.

⁴ Većina ovih termina objašnjena je u R. Katičić, *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1967.

⁵ O ulozi sociolingvistike u analizi ovih odnosa korisna se obavještenja mogu pronaći u M. Radovanović, *Sociolingvistika*, BIGZ, Beograd, 1979.

Ako pokušamo ovako shematski opisane jezične funkcije i determinante komunikacijske situacije smjestiti u okvire nastavnih programa, moramo voditi računa o trima fazama u procesima odgoja i obrazovanja: prva obuhvaća četvrti, peti i šesti razred, druga sedmi i osmi razred osnovne škole, a treća prvi i drugi razred srednje škole, dakle njezinu pripremnu fazu.

Sigurno je da se emotivna, fatička, konativna i referencijska funkcija nužno javljaju već od prve faze i da se samo proširuje znanje o upotrebi jezičnog sustava u pojedinim funkcijama. I poetska funkcija prisutna je u sve tri faze: no dok se u prvoj i drugoj fazi ona može uglavnom realizirati u igrama riječi i dječjim pjesmicama i izvanredno pomoći pri usvajanju fonološkog sustava, vjerujem da bi u trećoj fazi mogla doista upozoravati i na poetske vrednote jezika. Metajezična funkcija ima dva osnovna oblika: osvještavanje lingvističkih struktura što se pojavljuje na kraju prve faze u šestom razredu i obuhvaćanje svih u nastavi tako potrebnih objašnjavanja pojedinih pojmova ("To je ono pri čemu...") i nelingvističkim rječnikom, osobito kad je riječ o njihovoj planu sadržaja, o semantičkoj vrijednosti (ta forma metajezične funkcije postoji već na početku učenja stranog jezika).

Od stilova koji ovise o odnosu govornika i slušaoca "neutralni" je stil zacijelo osnova nastave u svim trima fazama. U drugu, a djelomično već i u prvu, mogli bi se unositi elementi kolokvijalnog stila, a u trećoj bi se fazi učenici mogli upoznati i s nekim karakteristikama "višeg" stila. Razlika između govorene i pisane upotrebe jezičnog sistema postaje, dakako, očevidna čim učenik počinje u toku prve faze pisati i čitati: ona se najprije pokazuje na fonološkoj razini, a u kasnijim fazama može zadobiti i svoja sintaktička i stilistička obilježja. Odnos prema kontekstu i prema poruci u svim svojim oblicima postoji već od početka učenja.

Zanimljiva je i relacija između ovih elemenata i lingvističkih sadržaja. Naime, kad se govorilo „o funkcijama“, obično se pretpostavljalo da one same impliciraju odabiranje lingvističkih, u prvom redu gramatičkih sadržaja. Treba odmah naglasiti da je jedna od osnovnih karakteristika jezika upravo to da se njime svaka pojava u svakoj komunikacijskoj situaciji može izreći na beskonačno mnogo načina s pomoću praktički beskonačno mnogo raznolikog jezičnog inventara. Prema tome, nijedna funkcija ili determinanta komunikacijske situacije u principu ne može jednoznačno odrediti lingvistički sadržaj. Ipak su neki lingvistički sadržaji zacijelo frekventniji kad se jezik upotrebljava u određenoj funkciji: tako se u emotivnoj funkciji češće javljaju uzvici, kondicionali ili konjunktivi, u konativnoj vokativi i imperativi, u fatičkoj neki idiomi i fraze itd. Sastavljač programa može pažljivim izborom tema i situacija (koji se, dok ne postoje egzaktna izračunavanja, nužno temelji na intuiciji i pretpostavkama) znatno pridonijeti ugrađivanju određenih lingvističkih sadržaja u matricu komunikacijske kompetencije, ali im ne smije pridavati apsolutnu vrijednost, niti smije polaziti isključivo od te matrice. Mislim da je unutrašnja hijerarhijska strukturiranost lingvističkih sadržaja pri učenju jezika ipak najjače istaknuta i da daje najsigurniju osnovu za primjenu principa postupnosti, dok izbor jezične funkcije i determinanti komunikacijskih situacija u velikoj mjeri o njoj ovisi.

Ako bismo htjeli rezimirati rezultate ovakva ispitivanja, mogli bismo ih prikazati s pomoću pregledne tablice u kojoj su s lijeve strane navedene jezične funkcije i neki elementi njihovih potpodjela, a gore su smještene determinante komunikacijskih situacija i njihove podjele. U tablicu je unesen broj faze u kojoj mi se čini da bi bilo najpogodnije da se, povezujući ih s

odgovarajućim lingvističkim i izvanlingvističkim sadržajima, počne ovladavanjem ovim — uvjetno ih tako nazovimo — *elementima komunikacijske matrice*. Dakako, oni se obnavljaju i u svakoj idućoj fazi, ali tako da se proširuje inventar lingvističkih sadržaja prikladnih za tu komunikacijsku situaciju.

TABLICA ELEMENATA KOMUNIKACIJSKE MATRICE

Determinante komunikacijske situacije	Odnos govornika prema									
	slušaocu			kanalu		kontekstu		poruci		
	kolokv. stil	neutral. stil	viši stil	usmeno	pismeno	direkt.	indirekt.	afir.	neutral.	negat.
JEZIČNE FUNKCIJE										
EMOTIVNA										
— izražavanje osjećaja	2	1	3	1	1	1	2	1	—	1
— izražavanje molbi, želja itd.	2	1	3	1	1	1	2	1	—	1
KONATIVNA										
— pozivanje	1	1	—	1	2	1	—	—	1	—
— izražavanje zapovijedi	1	1	—	1	2	1	2	1	1	1
— izražavanje zabrana	1	1	—	1	2	1	2	1	1	1
FATIČKA										
— pozdravljanje	1	1	—	1	1	1	—	—	1	—
— strogo normirani oblici jezičnog ponašanja	2	1	3	1	2/3	1	—	—	1	—
REFERENCIJALNA (podjela zavisi od odabranih tema)	1/2	1	3	1	1	1	1	1	1	1
POETSKA										
— igre riječi	1	1	—	1	—	1	—	—	1	—
— poezija	—	2	3	2	2/3	2/3	—	—	2/3	—
METAJEZIČNA										
— objašnjavanje jezičnih pojava	—	1	—	1	1	—	1	—	1	—
— gramatička tumačenja	—	1/2	—	1/2	2	—	1/2	—	1/2	—

Pri očitavanju ove tablice treba svakako misliti na to da ona ne sadržava iscrpan popis elemenata komunikacijske matrice; naprotiv, u njoj je samo najgrublje zacrtana shema, a stvarno je njezino popunjavanje moguće tek pri izradi detaljnog programa za pojedini strani jezik. No možda je još važnije napomenuti da se gotovo u svakoj konkretnoj komunikacijskoj situaciji većina ovih elemenata nalazi u zajedničkom djelovanju, ali se učeni-kova pažnja može usmjeriti prema nekima od njih, npr. prema usmenom direktnom izražavanju negativnih osjećaja u kolokvijalnom stilu ili prema pismenom prepričavanju nekog izvanlingvističkog konteksta u "neutralnom" stilu itd.

Ako želimo spoznati gdje je opće mjesto elemenata komunikacijske matrice (ili "funkcija") u nastavnim programima za strane jezike, ne smijemo nikako zanemariti činjenicu da je čovjekova jezična djelatnost izvanredno kompleksna i da u interakcijama istodobno obuhvaća i lingvističke i izvanlingvističke sadržaje i elemente komunikacijske matrice, a njihovo realno i svrshodno doziranje ne može predvidjeti ni najpreciznije sastavljen program: ono je uvijek u moći nastavnika u konkretnoj nastavnoj situaciji.

Sažetak — ELEMENTI KOMUNIKACIJSKE MATRICE

Emotivna funkcija:

- izražavanje osjećaja,
- izražavanje molbi, želja itd.

Konativna funkcija:

- pozivanje,
- izražavanje zapovijedi,
- izražavanje zabrana.

Fatička funkcija:

- pozdravljanje,
- predstavljanje,
- normirani oblici jezičnog ponašanja.

Referencijalna funkcija

(podjela zavisi od odabranih tema)

Poetska funkcija:

- igre riječi,
- fonostilističke igre,

Metajezična funkcija:

- objašnjavanje jezičnih pojava,
- gramatička tumačenja.

U 1. fazi sve se funkcije ostvaruju u "neutralnom" stilu, no u konativnoj i fatičkoj mogu se javiti i elementi kolokvijalnog stila. Uvođenje pisane upotrebe sistema ovisi o programu za pojedini jezik, a konativna funkcija i gramatička tumačenja (čiji je pošiljalac učenik) mogu se u ovoj fazi ostvarivati i samo usmeno. U ovoj se fazi samo referencijalna funkcija za učenika-govornika treba da ostvaruje i u indirektnom odnosu, kao prepričavanje, dok u ostalim funkcijama relacija prema univerzumu može biti samo direktna.

U 2. fazi unose se u sve funkcije, gdje je to moguće, elementi kolokvijalnog stila, a i konativna funkcija i gramatička tumačenja realiziraju se i pismeno. Indirektna relacija prema univerzumu obuhvaća sve funkcije.

U 3. fazi dodaju se u ostvarivanju onih funkcija gdje to ima smisla i elementi "višeg" stila, a poetska se funkcija može proširiti i upoznavanjem vrednota literarnog teksta.